

УДК 378.091

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА НА ЗАСАДАХ ГУМАНІТАРНОГО ПІДХОДУ

© Марченко О. Г.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Інформація про автора:

Марченко Ольга Геннадіївна: ORCID: 0000-0002-8040-9687; Mar4enko_olga@mail.ru;
кандидат педагогічних наук; доцент кафедри фундаментальних дисциплін; Харківський університет
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба; вул. Сумська 77/79, м. Харків, 61023, Україна.

Уточнено суть і структуру професійної компетентності педагога (когнітивний, діяльнісний, особистісний, аксіологічний компоненти). Обґрунтовано доцільність формування педагогічної компетентності на засадах гуманітарного підходу. Визначено зміст, принципи, педагогічні умови, освітні стратегії, технології формування професійної компетентності педагога на гуманітарних засадах. Обрано параметри для оцінки сформованості професійної компетентності педагога.

Ключові слова: професійна компетентність педагога, формування професійної компетентності педагога, освітня технологія, гуманітарний підхід.

Марченко О. Г. «Формирование профессиональной компетентности педагога на основе гуманитарного подхода»

Уточнены суть и структура профессиональной компетентности педагога (когнитивный, деятельностный, личностный, аксиологический компоненты). Обоснована целесообразность формирования педагогической компетентности на основе гуманитарного подхода. Определены содержание, принципы, педагогические условия, образовательные стратегии, технологии формирования профессиональной компетентности педагога на гуманитарной основе. Выбраны параметры для оценки сформированности профессиональной компетентности педагога.

Ключевые слова: профессиональная компетентность педагога, формирования профессиональной компетентности педагога, образовательная технология, гуманитарный подход.

Marchenko O. G. «The formation of the teacher's professional competence on the basis of the humanitarian approach»

The essence and structure of the professional competence of the teacher (cognitive, activity-, personality-based and axiological components) has been specified. The expediency of forming pedagogical competence on the basis of humanitarian approach has been substantiated. The content, principles, pedagogical conditions, educational strategies, technologies of the professional competence of the teacher on humanitarian grounds has been determined. The parameters for evaluation of formation of the teacher's professional competence has been chosen.

Keywords: professional competence of the teacher, the formation of professional competence of teachers, educational technology, humanitarian approach.

Постановка проблеми. За своєю високою місією педагог виконує найважливішу творчу соціальну функцію, оскільки у процесі професійно-педагогічної діяльності не тільки формується та розвивається *особистість*, але й визначається майбутнє країни, забезпечується її виробничий і культурний потенціал. Тому для майбутнього педагога важливим є усвідомлення не тільки своїх вузькопрофесійних, але й масштабних соціальних завдань, особистісне сприйняття гуманітарних проблем сучасності, конкретизація та побудова на цій підставі цілей і завдань своєї професійної діяльності.

Визначаючи вимоги до особистості педагога, що забезпечують його готовність до професійної діяльності, психолого-педагогічна наука прагне об'єднати їх у більш узагальнені цілісні властивості: педагогічна майстерність, техніка, мистецтво, кваліфікація. На наш погляд, найбільш повно характеризує здатність педагога вирішувати типові та нестандартні професійні завдання така інтегративна властивість, як *професійна компетентність*. Компетентного педагога відрізняють здатність ефективно вирішувати педагогічні проблеми, можливі конфліктні ситуації, теоретична та практична готовність до здійснення професійно-педагогічної діяльності як сфери духовного провадження, що характеризується глибоким проникненням до неї етичних, гуманістичних і гуманітарних початків.

Аналіз останніх досліджень. Проблема формування професійної компетентності педагога опікуються такі зарубіжні вчені, як Дж. Равен (явні та латентні компоненти компетентності особистості як психологічного феномену), У. Каннінг (соціальна компетентність педагога), А. Мейхью, Б. Хайгерті (типи професійної компетентності педагога).

Теоретичні та прикладні питання компетентнісного підходу розробляють вітчизняні педагоги Н. Бібік (загальні положення щодо реалізації компетентнісного підходу в освіті), С. Бондар (компетентності особистості як інтегрований компонент навчальних досягнень учнів), О. Гура (сутність професійної компетентності викладача вищого навчального закладу), О. Пометун (практика реалізації компетентнісного підходу у вивченні суспільствознавчих дисциплін), І. Родигіна (формування основних груп компетентностей учнів), О. Савченко (ключові компетентності школярів).

За результатами ранжування професійних якостей, якими має володіти сучасний викладач на думку студентів, найважливішими є професіоналізм (14,5 балів із 16), глибоке знання предмета (14,47), вміння спілкуватись, налагоджувати контакти зі студентами (13,54), доступне для студентів, логічне, цікаве викладання предмета (12,02), доброзичливість, тактовність (11,9), справедливість (10,98), почуття гумору (10,06), володіння психологією (вміння зрозуміти кожного) (8,94), уміння працювати індивідуально з кожним студентом (8,1), емоційність, щирість (7,65), об'єктивність (7,49), упевненість у собі (7,2), вимогливість (6,84). Менш важливими для педагога студенти вважають такі якості, як охайний зовнішній вигляд (5,48), уміння модно одягатись (5,39), жорсткість (4,45). Для повноти професіографічного портрету «ефективного викладача» зазначимо міле стимулювання активності студентів, формування їхніх пізнавальних потреб, потреб в успіху, відкритості для спілкування [1; 2].

Проте в освітньо-професійній педагогічній теорії та практиці явно бракує досліджень, присвячених формуванню професійно-педагогічної компетентності вчителя на засадах гуманітарного підходу.

Мета статті полягає в уточненні змісту та структури професійної компетентності педагогів, а також у визначенні принципів, стратегій, технологій організації процесу формування професійної компетентності на засадах гуманітарного підходу.

Виклад основного матеріалу. Якщо узагальнити результати науково-теоретичних досліджень зарубіжних науковців У. Канніга, Дж. Равена, Б. Хайгерті [3; 4; 5] і вітчизняних учених Н. Бібік, О. Гури, І. Родигіної [6; 7; 8], присвячених проблемі формування професійної компетентності педагога, емпіричні дані, ступінь теоретичної та практичної готовності до педагогічної діяльності визначається рівнем оволодіння вчителем системою психолого-педагогічних, загальнонаукових, предметних знань (*когнітивний компонент*), педагогічною технологією та технікою (*діяльнісний компонент*), набуттям професійно-важливих якостей (*особистісний компонент*), цінностей, мотиваційних установок (*аксіологічний компонент*).

Розкриємо докладніше кожен з визначених компонентів. Так, *когнітивна* (знання) готовність до успішного здійснення професійної діяльності передбачає в першу чергу оволодіння педагогом основних засад загальнотеоретичних дисциплін: знання державної

мови, загальних законів мислення і способів оформлення його результатів у письмовому та усному мовленні, основ філософії, знання про світову та вітчизняну історію та культуру, форми і методи наукового пізнання та їх еволюцію, ролі науки в розвитку суспільства, основ економічного та соціального життя суспільства, основ права та провідних правових документів.

Учитель повинен володіти системою методологічних і концептуальних знань, які допомагають йому усвідомлено будувати педагогічний процес, а саме: про сутність освіти як соціального явища, про функції освіти, основні тенденції її розвитку. Зрозуміло, що учитель-предметник має глибоко розуміти свою предметну галузь наукового знання та методику його викладання. Відзначимо, що вчитель має бути обізнаним в інших сферах своєї професійної діяльності: науково-методичній, соціально-педагогічній, колекційній, розвивальній, управлінській.

Серед психолого-педагогічних знань, необхідних учителю, виокремимо такі, як знання вікових та індивідуальних особливостей школярів, психолого-педагогічних засад навчання, виховання та спілкування, особливостей педагогічної діяльності, її структури, вимог, що їх висуває професійно-педагогічна діяльність до особистості педагога, основ професійного та особистісного самовиховання та саморозвитку.

Професійно-педагогічна компетентність у сфері самоосвітньої діяльності забезпечується знанням основ наукової організації праці: способів пошуку, обробки, зберігання, використання інформації, сучасних освітніх технологій. Відзначимо, що професійні знання, які становлять когнітивну основу педагогічної компетентності, мають комплексний, синтетичний характер, а вчитель має перетворювати їх на особистісне надбання, інструмент ефективної педагогічної діяльності, професійного та особистісного самовдосконалення.

Діяльнісню (практичну, праксеологічну) основу професійної компетентності педагога становить комплекс умінь (засвоєних способів діяльності) та навичок (автоматизованих умінь, педагогічних технологій і технік), що формуються на основі наявних знань. Так, випускник педагогічного вищого навчального закладу зобов'язаний уміти: здійснювати процес навчання з орієнтацією на виховання та розвиток особистості школяра з урахуванням специфіки навчального предмета, що викладається; стимулювати розвиток позаурочної діяльності учнів з урахуванням психолого-педагогічних вимог; систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію, виконувати методичну роботу у складі шкільних, районних, міських, обласних методичних об'єднань; виконувати роботу класного керівника, підтримувати контакт із батьками учнів та надавати їм допомогу у здійсненні сімейного виховання; виконувати правила та норми охорони праці, техніки безпеки й протипожежного захисту, забезпечувати охорону життя та здоров'я учнів в освітньому середовищі; вирішувати організаційно-управлінські завдання.

Уміння будувати педагогічний процес передбачає володіння вчителем педагогічною технікою як сукупністю психотехнічних умінь (володіння собою, своїм тілом, способами релаксації та емоційної саморегуляції), засобів впливу на оточуючих (технікою мовлення, невербальними прийомами).

Серед професійно важливих якостей, які є *особистісною* основою педагогічної компетентності, виокремимо: *комунікативність*, що характеризується потребою у спілкуванні, контактністю, здатністю викликати позитивні емоції в співбесідника; *перцептивні здібності*, що передбачають професійну проникливість, уважність, інтуїцію, здатність сприймати та розуміти іншу людину; *сугестивні здібності* – динамізм особистості, що виражаються в наявності вмінь за допомогою доброго слова, волі емоційно та активно впливати на учнів; *емоційна стабільність*, яка забезпечується здатністю щодо володіння собою, збереження самоконтролю, здійснення саморегуляції, протистояння емоційному зриву; *емпатію*, доброзичливість; *оптимістичне прогнозування* розвитку особистості; *креативність*, що проявляється у здібності до творчості, генерування

незвичайних ідей, відходу від традиційних схем, швидкого вирішування проблемних ситуацій.

Аксіологічний компонент містить систему цінностей, що визначають ставлення вчителя до своєї діяльності, її цілей і засобів, до самого себе як педагога, тієї системи знань, ідей, норм, традицій, що лежать в основі педагогічної діяльності [9].

Аналіз зазначених компонентів свідчить про гуманітарну спрямованість такого особистісно-професійного новоутворення особистості, як професійна компетентність педагога, що й обумовлює актуальність гуманітарного підходу до її формування.

За тлумачними словниками «*формування*» означає дію за значенням «*формувати*» (від лат. *formo* – утворюю, формую, створення, розвиток; *formare* – утворювати, складати, породжувати), тобто надавати чому-небудь певної форми, вигляду; виробляти в комуні-небудь певні якості, риси характеру; надавати чому-небудь завершеності, встановленої закінченості, визначеності, стандартного вигляду. Аналіз психолого-педагогічних праць дозволив виокремити такі наукові підходи щодо визначення його суті, як етап розвитку особистості, цілеспрямований та організований процес набуття певним психолого-педагогічним феноменом ознак завершеності, запланований результат (стандарт) реалізації певного процесу [10].

Під формуванням професійної компетентності педагога будемо розуміти цілеспрямований процес підготовки вчителя до професійної діяльності, що супроводжується інтеграцією професійних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей та ціннісних установок. Відзначимо, що формування професійної компетентності вчителя не обмежується періодом навчання у педагогічному вищому навчальному закладі, а відбувається впродовж усього активного професійного життя.

Слід відзначити, що гуманітарний підхід до формування професійної компетентності педагогів за своєю природою є комплексним та інтегрує системний, процесний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний, суб'єктно-діяльнісний, особистісно-орієнтований методологічні підходи щодо професійної підготовки та розвитку вчителів [11]. *Гуманітарний підхід* до формування професійної компетентності педагога будемо розуміти як принцип організації зазначеного процесу, що передбачає відбір на гуманітарних засадах змісту, стратегій, технологій професійно-педагогічної освіти.

Так, реалізація гуманітарного підходу передбачає:

а) на рівні цілей професійної підготовки – необхідність забезпечення стійкого розвитку гуманітарних професійних цінностей педагога, цілісності та гармонічної взаємодії компонентів професійної компетентності, розвитку особистісного та професійного потенціалу, самореалізації педагога;

б) на рівні змісту професійної освіти – варіативність змісту освіти, подолання тенденційності у відборі навчального матеріалу, уявлення природничо-наукової та гуманітарної картини світу в їх єдності;

в) на рівні технологій професійної підготовки вчителів – діалогічність у побудові освітньо-професійного процесу, підтримка професійного саморозвитку, індивідуалізація у відборі методів, прийомів, форм організації професійної підготовки вчителів, засвоєння змісту навчальних дисциплін на основі особистісної значущості знань.

Реалізація гуманітарного підходу до процесу формування професійної компетентності вчителів передбачає створення таких педагогічних умов, як-то: впровадження особистісно-орієнтованого управління освітньою діяльністю студентів; організація гуманітарного освітнього середовища; забезпечення суб'єктності педагогіву ході професійного становлення; наявність партнерських взаємин між викладачами та студентами.

До основних способів реалізації гуманітарного підходу у формуванні професійної компетентності педагогів належать: орієнтація на підтримку професійного самовизначення студента, його здатності повноцінного функціонування в умовах невизначеності, нестандартних ситуаціях; самозбереження, протистояння емоційному «вигоранню», емоційній деструкції; взаємодія зі студентом як суверенною особистістю, яка має

внутрішню свободу; забезпечення автономного соціокультурного середовища із пріоритетом гуманістично-моральних цінностей, в якому відбувається безпосередня освітня активність студента, створення умов для розвитку його суб'єктності та забезпечення міжособистісного спілкування на рівні викладач – студент; гармонічне поєднання природничо-наукового та гуманітарного знання.

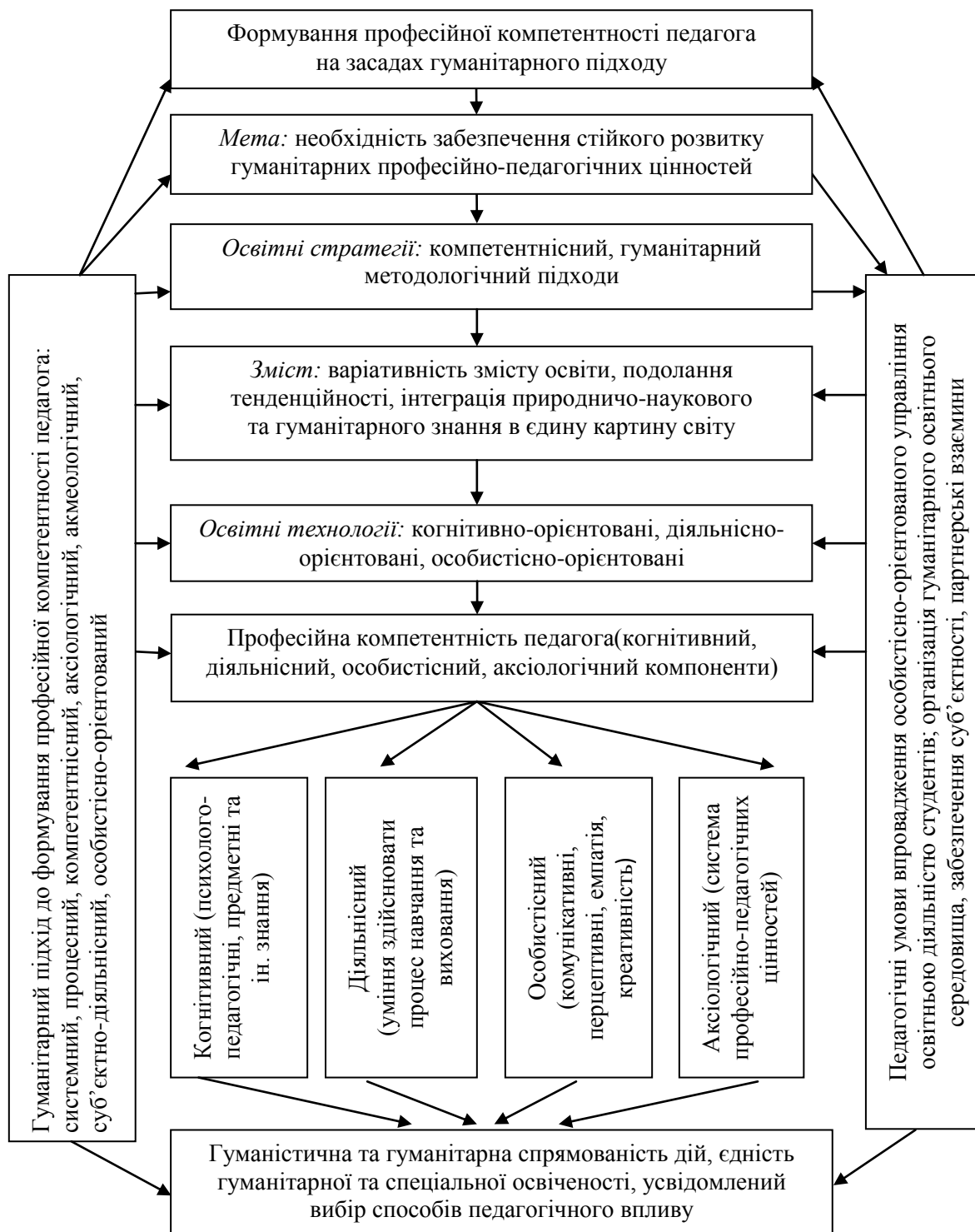


Рис. Модель формування професійної компетентності педагога

на гуманітарних засадах

Процес формування професійної компетентності педагога забезпечується використанням унавчально-виховному процесі таких освітніх стратегій: 1) модульного навчання, що передбачає організацію індивідуальної самостійної роботи студентів за навчальною програмою, складеною з модулів. Модульне навчання доцільно здійснювати за такою послідовністю: оглядово-установча лекція, завдання та питання для самостійної роботи, самостійна робота студентів, консультації, тьюторські заняття за певними першоджерелами; 2) кейс-методу, сутність якого полягає в тому, що викладач підбирає навчальний матеріал відповідно до реального досвіду професійно-педагогічної діяльності, оформлює його у вигляді ділових ситуацій і завдань та пропонує слухачам.

Ті, у свою чергу, беруть участь в обговоренні змісту кейса, шукають різні варіанти поставлених завдань; 3) роботи в малих групах, мозковий штурм, методи Дельфі, цільових обговорень, інциденту, запитань, «Викликаю огонь на себе», порівняльних оцінок, вільних асоціацій, примусових взаємозв'язків, латерального мислення, індивідуального блокнота, утопічних ігор, «Акваріум», «Британські дебати», «Філіпс 66», «Дебати» та інші методи *соціокультурної взаємодії*, суть яких полягає у груповому обговоренні проблеми, розкладанні її на підпроблеми, ранжуванні елементів за значущістю, прийнятті колективного рішення (вдалі приклади управління викладачем навчальною групою з позицій гуманітарного підходу, що виражається в гармонійному вплітанні у тканину заняття реальних подій, ситуацій, сюжетів популярного кінофільму, фрагменту музичного твору, елементів молодіжної субкультури, наведені в [12]. Наприклад, навчальне заняття за темою «Коливання та хвилі» викладач починає магнітофонним записом шуму прибою, крику чайки, стуку людського серця, «Піснею про Буревісника», музичною ілюстрацією); 4) проектного навчання, що полягає в самостійному розв'язанні проблеми, починаючи з її формулювання та закінчуючи аналізом одержаних результатів, супроводжується пошуком додаткової інформації, застосуванням знань у нових умовах, що сприяє інтелектуальному, творчому, психологічному розвитку майбутнього вчителя.

Технологічно зазначений процес підтримується упровадженням: 1) когнітивно-орієнтованих технологій (діалогічних, проблемних, задачних, інформаційно-комунікативних), або технології повного засвоєння знань, що передбачає опанування навчального матеріалу в індивідуально прийнятному для студента темпі; 2) діяльнісно-орієнтованих технологій (проектних, ігрових, організаційно-діяльнісних, імітаційно-ігрових, моделювання), які передбачають усебічне використання досвіду навчальної діяльності студента на всіх етапах навчального заняття; 3) особистісно-орієнтованих технологій (рефлексивних, інтерактивних ігор, тренінгів розвитку), в основу реалізації яких покладене визнання індивідуальності, самобутності та самоцінності кожної людини, її розвитку не як «колективного суб'єкта», а передусім як індивіда, наділеного своїм неповторним життєвим досвідом, набутим в умовах соціокультурного оточення. Реалізація зазначених технологій передбачає спеціальне конструювання навчальних текстів, дидактичних матеріалів, методичних рекомендацій щодо їх використання [13].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розроблено модель формування професійної компетентності педагога на основі гуманітарного підходу (див. рис.).

З позицій гуманітарного підходу професійна компетентність педагога може бути схарактеризована та оцінена за такими *параметрами*: рівень гуманітарної та предметно-спеціальної освіченості в їх єдності та взаємозв'язку; усвідомленість вибору способів дій і поведінки в різноманітних професійних ситуаціях, що відображає гуманістичну та гуманітарну спрямованість; залучення до соціально значимих процесів професійної діяльності; намагання щодо реалізації своїх професійних можливостей гуманітарними методами; відкритість для сприйняття нового досвіду, його постійне поповнення в ході освітнього процесу та професійної діяльності; рефлексія професійного саморозвитку.

Висновки. Тож основу професійної компетентності педагога становить його теоретична, практична та особистісна готовність до організації професійної діяльності. Гуманітарний підхід до формування професійної компетентності педагога актуальний на всіх рівнях його професійної підготовки та вдосконалення: цільовому, змістовному, організаційно-процесуальному, технологічному. Гуманітаризація професійної підготовки вчителя забезпечує єдність гуманітарної та предметно-спеціальної освіченості, гуманістичну та гуманітарну спрямованість його діяльності та поведінки.

У перспективі подальшого наукового пошуку передбачається уточнити критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності педагога.

Список використаних джерел

1. Бандурка О. М. Основи педагогічної техніки : навч. посібник / О. М. Бандурка, В. О. Тюріна, О. І. Федоренко. – Х. : Титул, 2006. – 176 с.
2. Гришина Т. В. Освітня технологія як професійний пріоритет учителя / Т. В. Гришина. – Х. : Основа, 2003. – 96 с.
3. Данилова М. М. Гуманитарный поход как принцип организации развития профессиональной культуры специалистов в ходе образовательного процесса в вузе: дис. ... доктора пед. наук по спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Марина Михайловна Данилова ; Балтийская академия туризма и предпринимательства. – СПб., 2008. – 374 с.
4. Коваль П. Методологічні основи забезпечення навчально-виховного процесу у вищому технічному навчальному закладі / П. Коваль // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2010. – № 5. – С. 9–16.
5. Марченко О. Г. Основи педагогічної майстерності / О. Г. Марченко. – Х. : Основа, 2009. – 112 с.
6. Марченко О. Г. Педагогіка вищої школи : метод. рек. для магістрів / О. Г. Марченко; Харківський ун-т Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. – Х. : ХУПС ім. І. Кожедуба, 2014. – 56 с.
7. Молчанова О. М. Професійні якості викладачів, дослідження бачення студентів / О. М. Молчанова // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – 2010. – № 64. – С. 62–67.
8. Томчук М. І. Педагогіка : навч. посіб. для дистанційного навчання / М. І. Томчук, С. М. Томчук. – К. : Університет «Україна», 2007. – 193 с.

References

1. Bandurka, OM, Tiurina, VO & Fedorenko, OI 2006, *Osnovy pedahohichnoi tekhniki*, Titul, Kharkiv.
2. Hrishina, MM 2003, *Osvitnia tekhnolohiia yak profesiiniy prioritet uchitelia*, Osнова, Kharkiv.
3. Danilova, MM 2008, *Gumanitarnyy podkhod kak printsip organizatsii razvitiya professionalnoi kultury spetsialistov v khode obrazovatel'nogo protsessu v vuze*, Doct. tech. n. thesis, Baltiyskaya akademiya turizma i predprinimatelstva, Sankt-Peterburg.
4. Koval, P 2010, 'Metodolohichni osnovy zabezpechennia navchalno-vychovnoho protsesu u vyshchomu tekhnichnomu navchalnomu zakladi', *Pedahohika i psykholohiia profesiinoy osvity*, no. 5, pp. 9-16.
5. Marchenko, OH 2009, *Osnovy pedahohichnoi maisternosti*, Osнова, Kharkiv.
6. Marchenko, OH 2014, *Pedahohika vyshchoi shkoly*, Kharkivskii universitet Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba, Kharkiv.
7. Molchanova, OM 2010, 'Profesiini yakosti vykladachiv, doslidzhennia bachennia studentiv', *Problemy osvity*, no. 64, pp. 62-67.
8. Tomchuk, MI & Tomchuk, SM 2007, *Pedahohika*, Universitet "Ukraina", Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014р.